

سرنوشت خانه‌های تاریخی که عاقبت به خیر شدند

دارپوش شهبازی

عبدالحسن میرعمادی

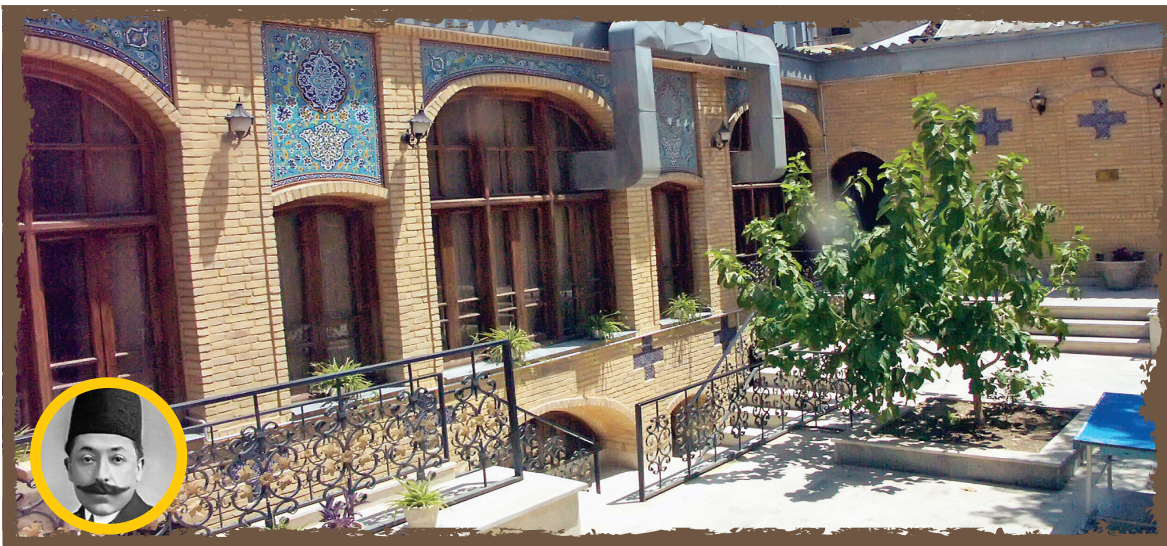

علیرضامانی

قدم‌زدن در حیطات باصافی خانه‌ها و عمارت‌های تاریخی تهران، مانند سفر به دل تاریخ این شهر است؛ خانه‌هایی که روزی محل زندگی چهره‌های برجسته فرهنگی و سیاسی تاریخ معاصر بوده و اکنون به مراکز فرهنگی چون کتابخانه، خانه‌موزه و... تبدیل شده‌اند. جست‌وجو در تاریخ و هویت این خانه‌ها با تالارها، کتابخانه‌ها و ایوان‌هایی که گاهی محل بحث و تبادل نظر چهره‌های معروف یا رقم‌خوردن وقایع مهم تاریخ معاصر بوده‌اند، شبیه ورق‌زدن کتاب تاریخ تهران است و برگ‌های کم‌تر دیده‌شده از هویت شهر را آشکار می‌کند. در این پرونده و در گفت‌وگو با علیرضامانی (تهران پژوه)، دارپوش شهبازی (تهران پژوه) و عبدالحسن میرعمادی (معمار و استاد دانشگاه)، به هویت، تاریخچه و معماری

خانه‌های چهره‌های برجسته فرهنگی و سیاسی پایتخت که با تبدیل شدن به مراکز فرهنگی و هنری در اختیار شهروندان قرار گرفته‌اند، پرداخته‌ایم.

عمارتی با ارسی‌های کم‌نظیر

دایی جان ناپلئون در خانه آبدارچی ناصرالدین شاه

- خانه امین‌السلطان / خانه اتحادیه / خانه تهران
- کاربری فعلی: محل اجرای فعالیت‌ها و رویدادهای فرهنگی و هنری
- قدمت: قاجاریه
- نشانی: خیابان لاله‌زار جنوبی، کوچه اتحادیه

در زمره همین خانه‌های تاریخی قرار داد؛ عمارتی زیبا با معماری چشم‌نواز ایرانی که درهای چوبی و گره‌چینی‌های آن برای گردشگران جذاب است. این خانه تاریخی مملو از تزیینات داخلی و نازک کاری است و ارسی‌های کم‌نظیری دارد که به خوبی شکوه معماری تهران قدیم را به نمایش می‌گذارد. در مرمت و بازسازی این خانه تلاش شده تا شکل و فرم اولیه بنا حفظ شود و قسمتی به آن اضافه یا بخشی از آن حذف نشود. این خانه تاریخی که این روزها به یکی از جاذبه‌های گردشگری تهران تبدیل شده در محله سرچشمه و کوچه قوام‌الحضور که در برهه‌ای لقب عبدالله و ثوق بوده قرار دارد.

تحصیل در امور مالی به فرانسه فرستاده شد و بعد از بازگشت در پست وزیر مالیه منصوب شد. در همان سال‌ها بود که پدرش برای او از مظفرالدین شاه لقب «وثوق السلطنه» را گرفت. عبدالله و ثوق از دوره چهارم تا ششم به‌عنوان نماینده وارد مجلس ملی شد و با مرگ پدرش در سال ۱۲۹۷ لقب «معمد السلطنه» همچون میراث به او رسید. محدوده سرچشمه و عودلاجان در سال‌های نسبتاً دور به‌خصوص در دوره قاجار، محل زیست رجال صاحب‌منصب پایتخت بود و به همین دلیل در مقایسه با سایر محله‌های تهران، خانه‌های قجری یا به عبارتی بناهای تاریخی بیشتری دارد. خانه ۸۰۰ مترمربعی معمدا السلطنه را هم باید

■ خانه معمدا السلطنه
 ■ قدمت: دوره قاجار
 ■ نشانی: چهارراه سرچشمه، کوچه قوام‌الحضور
 ■ کاربری فعلی: خانه فرهنگ

خانه تاریخی معمدا السلطنه در محله سرچشمه یک خانه قجری به حساب می‌آید و مدتی محل سکونت عبدالله و ثوق، فرزند ابراهیم خان معمدا السلطنه بوده است. عبدالله و ثوق، برادر صلیبی و ثوق الدوله و قوام السلطنه و از رجال قابل اعتماد دربار مظفرالدین شاه بوده و گفته می‌شود در دهه ۲۰ شمسی در این خانه تاریخی زندگی کرده است. او در دوره حکومت مظفرالدین شاه برای ادامه

یکی از خانه‌های معروف تهران قدیم که این روزها از آن به‌عنوان خانه تهران یاد می‌کنند خانه امین‌السلطان یا اتحادیه است. البته با ساخت سربال دایی جان ناپلئون ناصر تقوایی، این خانه به نام همین سربال هم معروف شد؛ خانه امین‌السلطان روزگار پرماجری را سپری کرده است. قصه این خانه تهران از قدرت گرفتن محمدابراهیم، آبدارچی و چهارپادار گمنام ناصرالدین شاه شروع شد که از شاه مملکت لقب «امین‌السلطان» گرفت. محمدابراهیم خان از موقعیتش برای خرید زمین و باغ و ساخت خانه‌ای اعیانی در محدوده لاله‌زار استفاده کرد و خانه‌باغی در محدوده لاله‌زار ساخت که از ثبتهای برای پسر دومش، میرزا علی اصغر خان امین‌السلطان شد. سال ۱۲۹۵ و ارثان علی اصغر خان این ارثیه را به رحیم اتحادیه تبریزی فروختند. با تغییر مالکیت، عمارت امین‌السلطان این بار به نام تاجر معروف تبریزی، اتحادیه، شهرت پیدا کرد.

باغ عمارتی با قشورترین بادگیرهای ایران

تغییراتی که بعد از خرید این باغ بزرگ اعمال کرد، ساخت حوض‌های هفت‌گانه بود که این بخش به باغ هفت حوض معروف شد. معماری ساختمان اصلی با آینه کاری و گچبری تزیین شده اما وجود بادگیرهای بزرگ، جذاب‌ترین بخش این باغ عمارت است. باغ ارباب مهدی یکی از بزرگ‌ترین و زیباترین بادگیرهای ایران را داشت که از دوره ناصرالدین شاه به یادگار مانده و گفته می‌شود قشورترین بادگیر ایران است. بعد از مرگ ارباب مهدی در سال ۱۳۴۸ باغ و ساختمان‌های آن به دربار پهلوی دوم واگذار شد. ماجرای تغییرات باغ قاجاری محله تهرانپارس به همین جا ختم نمی‌شود. باغ و عمارت ارباب مهدی در سال ۱۳۷۴ تخلیه شد و بعد از مرمت و بازسازی به سازمان فرهنگی - هنری شهرداری تهران واگذار شد. یک سال بعد هم ساختمان اصلی به فرهنگسرای اشراق تبدیل شد و به این ترتیب یکی از وسیع‌ترین باغ‌های دوره قاجار با معماری منحصر در اختیار عموم قرار گرفت.

■ باغ ارباب مهدی
 ■ قدمت: دوره قاجار
 ■ نشانی: فلکه دوم تهرانپارس، انتهای خیابان جشنواره (شهید ناهیدی)
 ■ کاربری فعلی: فرهنگسرای اشراق

مجموعه فرهنگی وسیعی که امروز با نام فرهنگسرای اشراق در دسترس عموم قرار دارد در دوره قاجار بنا شده و یکی از عمارت‌های باشکوه به‌جا مانده از آن دوره تاریخی به حساب می‌آید. باغ عمارت محله تهرانپارس به ارباب مهدی یزدی از رجال سیاسی دوره قاجار تعلق داشت. ارباب مهدی از تاجران بزرگ تهران بود. او که اصالتی یزدی داشت کارش را با میرزاابنویسی در زادگاهش شروع کرد و به سرعت نامش در فهرست بازرگانان ثروتمند ایران قرار گرفت. در آن سال‌ها اعیان و اشراف به‌عنوان نماینده وارد مجلس می‌شدند و ارباب مهدی به‌عنوان یکی از تاجران ثروتمند بازار با همین نیت، آرام‌آرام به محافل سیاسی نفوذ کرد. انتخابات دوره پنزدهم مجلس را قوام السلطنه برگزار می‌کرد و مثل دوره‌های قبل، پول نقش تعیین‌کننده‌ای در انتخاب نمایندگان داشت. در آن دوره، حزب دمکرات ایرانیان برای تأمین هزینه‌هایش به پول هنگفتی نیاز داشت و ارباب مهدی که بخش زیادی از این پول را تأمین کرده بود به‌عنوان نماینده بندرعباس به مجلس راه پیدا کرد. او تا دوره نوزدهم، نماینده مجلس بود اما یکباره ورشکسته شد و با فروش بخش زیادی از زمین‌ها و کارخانه‌هایش از ورشکستگی کامل نجات پیدا کرد. ارباب مهدی با بقیه اموالش باغ بزرگ و زیبایی در شرق تهران خرید که باقی عمرش را به دور از دنیای سیاست زندگی کند. او گاهی در باغش مراسم بزم و جشنی با حضور نویسندگان و هنرمندان سرشناس برگزار می‌کرد و سال‌های آخر عمرش را اینگونه سپری کرد.

ارباب مهدی فرد خوش‌ذوقی بود و باغ را مطابق میلش تزیین می‌کرد. یکی از

طراحی این خانه شامل دو بخش اندرونی و بیرونی است که در دو سمت درهای ورودی و خروجی بنا واقع شده است. سمت ورودی خیابان لاله‌زار سردر بستون نیم‌گردی دارد و قوس بالای در با آجرهای تراش‌دار تزیین شده است و در سردر آن قاب اسماء جلاله به چشم می‌خورد و بالای ورودی شمال شرقی باغ هم به طول ۲ متر مقرنس کاری شده است. مقرنس کاری‌های این بخش به‌صورت چهارکاسه‌ای و دارای ۲ آویز است. عمارت دوم کمی دورتر از این ورودی مقرنس کاری شده با درهایی فلزی و ۲ ستون سنگی قرار دارد. تنها یادگاری باقیمانده از دوران امین‌السلطان و طراحی اولیه این خانه، چند دیوار و ستون و یک شومینه بین عمارت سوم و چهارم است. جالب اینجاست که ۲۸ مردادماه سال ۱۳۳۲ هم‌زمان با بلوا و شلوغی شهر، حریق در خانه اتحادیه به دلیل آجره یکی از عمارت‌ها به حزب توده اتفاق افتاد. این خانه تاریخی سال ۱۳۸۴ در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفت و از سوی سازمان زیباسازی خریداری شد و بعد از ۵ سال مرمت و بهسازی از سال ۱۳۹۴ با عنوان «خانه تهران» کاربری فرهنگی دارد.